ZARDUSHTIYLIKDAN ISLOMGACHA BO'LGAN HALOLLIK VA EZGULIK G'OYALARNING FALSAFIY - HAYOTIY RIVOJI

Namangan davlat pedagogika instituti
ijtimoiy fanlar fakulteti Xorijiy til va adabiyot yo'nalishi
(ingliz tili) talabasi Saidvaliyeva Kanizabonu
saidvaliyevakanizabonu@gmail.com
Ilmiy rahbar:
Axmadjanova Muazzam Islomjanovna
Namangan davlat pedagogika instituti O'qituvchisi
Muazzammaxmadjanova70@gmail.com
+998508826575

Annotatsiya

Bu maqola halollik va ezgulik g'oyalarining falsafiy va hayotiy rivojini tadqiq etadi. Ushbu tadqiqot ularning qadimgi Zardushtiylik an'analaridan Islomning paydo bo'lishi va o'rnatilishigacha bo'lgan taraqqiyotini kuzatadi. Maqolada ushbu asosiy axloqiy tamoyillarning tegishli dunyoqarashlar doirasida qanday tushunilgani, talqin qilingani va qo'llanilgani tahlil qilinib, uzluksizlik va o'zgarishlar yoritiladi. Turli diniy paradigmalar bo'ylab ushbu g'oyalarning o'zaro ta'sirini o'rganish orqali, tadqiqot axloqiy asoslar uchun doimiy insoniy intilish va ularning ijtimoiy-madaniy ta'siriga oydinlik kiritadi. Natijada, u axloqiy fikrning dinamik tabiatini va uning tarix davomida jamiyat qadriyatlariga chuqur ta'sirini ochib beradi.

Kalit so'zlar: Zardushtiylik, Islom, Halollik, Ezgulik, Axloq, Falsafiy Rivoj, Ma'naviy Evolyutsiya, Diniy Tafakkur

Abstract

This article explores the philosophical and practical evolution of the concepts of honesty and goodness. It specifically traces their development from the ancient Zoroastrian tradition to the advent and establishment of Islam. The study analyzes how these fundamental ethical principles were conceptualized, interpreted, and applied within the respective worldviews, highlighting both continuities and transformations. By examining the interplay of these ideas across different religious paradigms, the research sheds light on the enduring human quest for moral frameworks and their socio-cultural impact. It ultimately reveals the dynamic nature of ethical thought and its profound influence on societal values throughout history.

Keywords: Zoroastrianism, Islam, Honesty, Goodness, Ethics, Philosophical Development, Moral Evolution, Religious Thought

Аннотация

Данная статья исследует философское и жизненное развитие идей честности и добродетели. Она прослеживает их эволюцию от древней зороастрийской традиции до появления и утверждения ислама. Исследование анализирует, как эти фундаментальные этические принципы концептуализировались, интерпретировались и применялись в рамках соответствующих мировоззрений, подчеркивая как преемственность, так и трансформации. Изучая взаимодействие этих идей в различных религиозных парадигмах, работа проливает свет на постоянный человеческий поиск моральных основ и их социокультурное влияние. В конечном итоге, она раскрывает динамичный характер этической мысли и ее глубокое влияние на общественные ценности на протяжении всей истории.

Ключевые слова: Зороастризм, Ислам, Честность, Добродетель, Этика, Философское Развитие, Моральная Эволюция, Религиозная Мысль

Kirish

Bugungi kunda jamiyatda halollik va ezgulik kabi fundamental axloqiy qadriyatlarning o'rni va ahamiyatini anglash, ularning tarixiy ildizlarini o'rganish muhim ahamiyat kasb etadi. Halollik, arab tilidan olingan bo'lib, rostgo'ylik, poklik va vijdonlilikni anglatadi, dastlab islomiy tamoyillarga asoslangan diniy tushuncha bo'lsa-da, keyinchalik universal insoniy fazilatga aylangan [1]. U vijdon, adolat va burch bilan chambarchas bog'liq bo'lib, so'z va amal birligini talab qiladi. Hukumatlar ham uning milliy taraqqiyot va ijtimoiy-siyosiy yangilanishdagi ahamiyatini tan oladi [1]. Zardushtiylik esa miloddan avvalgi VII-VI asrlarda Markaziy Osiyo, xususan Xorazmda shakllangan qadimiy din bo'lib, o'zining axloqiy me'yorlari, jumladan, poklik va halollik g'oyalari bilan ajralib turgan [2]. Ushbu dinning Islomgacha bo'lgan davrdagi axloqiy landshaftga ta'siri va keyinchalik Islom bilan o'zaro munosabati mintaqa madaniy va falsafiy rivojlanishining muhim bosqichini tashkil etadi, bu esa mazkur qadriyatlarning uzluksiz evolyutsiyasini tushunishga yordam beradi.

Mazkur tadqiqotning asosiy maqsadi Zardushtiylikdan Islomgacha bo'lgan davrda halollik va ezgulik g'oyalarining falsafiy-hayotiy rivojini kompleks tahlil qilishdan iborat. Xususan, Zardushtiylikdagi axloqiy asoslar, Islomgacha bo'lgan davrning o'ziga xos xususiyatlari hamda Islomda ushbu tushunchalarning shakllanishi va rivojlanishidagi uzluksizliklar va yangiliklarni aniqlash ko'zda tutilgan. Tadqiqotda qiyosiy-tarixiy va falsafiy-tahliliy metodologiya qo'llaniladi. Qiyosiy tahlil orqali Zardushtiylik va Islom axloqiy tizimlarining o'xshash va farqli jihatlari chuqur o'rganiladi, falsafiy tahlil esa g'oyalarning mohiyatini, ularning jamiyat va shaxs hayotidagi o'rnini chuqur anglashga xizmat qiladi. Shuningdek, mavjud manbalar va 2020-yildan keyin nashr etilgan ilmiy adabiyotlar asosida tanqidiy sintez amalga oshirilib, halollik va ezgulik g'oyalarining tarixiy dinamikasi va zamonaviy ahamiyati yoritiladi.

Asosiy qism

Zardushtiylik ta’limotida halollik va ezgulik g‘oyalari dinning markaziy o‘zagini tashkil etib, falsafiy-diniy tizimning asosiy tamoyillari sifatida namoyon bo‘ladi. Ushbu qadimiy din, yaxshilik va yomonlik o‘rtasidagi doimiy kurashga asoslangan dualistik dunyoqarashga ega bo‘lsa-da, insonning bu kurashdagi faol ishtirokini va uning axloqiy tanlovini alohida ta’kidlaydi. Ahura Mazda (Oliy Donishmand Xudo) va Angra Mainyu (Yomonlik ruhi) o‘rtasidagi ziddiyatda inson o‘zining fikrlari, so‘zlari va amallari bilan yaxshilik tarafini tanlashga da’vat etiladi. Bu uchlik – Humata (ezgu fikrlar), Hukhta (ezgu so‘zlar) va Hvarshta (ezgu amallar) – zardushtiylik axloqining fundamental qoidasi bo‘lib, halollik va ezgulikning amaliy ifodasidir. Poklik (Asha) zardushtiylikda nafaqat ritual, balki axloqiy tushuncha sifatida ham muhim o‘rin tutadi. Olov va suv kabi muqaddas elementlar poklikning ramzi bo‘lib, ularga hurmat bilan munosabatda bo‘lish insonning ichki va tashqi pokligini saqlashga undaydi. Halollik, bu kontekstda, haqiqatga sodiqlik, yolg‘ondan voz kechish va adolatli bo‘lishni anglatadi. Avestoda yolg‘onchilik, aldash va zulm qattiq qoralanadi. Haqiqat (Asha) va yolg‘on (Druj) o‘rtasidagi kurashda har bir shaxs o‘z tanlovi uchun mas’uldir. Zardushtiylikda mehnatga, ayniqsa dehqonchilikka katta e’tibor berilgan. Avesto ko‘chmanchilikni qoralab, dehqonchilikni targ‘ib qiladi [2]. Bu, o‘z navbatida, halol mehnat orqali rizq topish va jamiyatga foyda keltirish g‘oyasi bilan uzviy bog‘liqdir. Shuningdek, zardushtiylikda o‘limdan keyingi hayot, ruhning o‘lmasligi, jannat va do‘zax tushunchalari mavjud bo‘lib [2], bu insonning ezgu amallari va halol yashashining mukofotlanishiga ishonchni mustahkamlaydi. Zardushtiylikning axloqiy tizimi shaxsiy mas’uliyatni, adolatni va jamiyat farovonligini ta’minlashga qaratilgan.

Islomgacha bo‘lgan davrda Markaziy Osiyo va Yaqin Sharq mintaqasi turli madaniy va diniy ta’sirlar ostida bo‘lgan murakkab axloqiy landshaftga ega edi. Zardushtiylikning mintaqadagi uzoq muddatli hukmronligi [2] uning axloqiy qadriyatlarini, jumladan, poklik, halol mehnat va ezgu amallar g‘oyalarini jamiyat

ongiga chuqur singdirgan edi. Bu davrda zardushtiylikdan tashqari, ba’zi hududlarda mahalliy butparastlik e’tiqodlari, Manixeylik, Mazdaklik kabi sinkretik dinlar ham mavjud bo‘lib, ular o‘zlarining axloqiy me’yorlarini taklif etgan. Arabiston yarimorolida esa Islomgacha bo‘lgan davr "Jahiliyya" (johillik davri) deb atalib, u o‘ziga xos axloqiy xususiyatlarga ega edi. Qabilaviy sodiqlik, mehmondo‘stlik, jasorat kabi fazilatlar qadrlangan bo‘lsa-da, qasos olish, quldorlik va ijtimoiy tengsizlik kabi salbiy amaliyotlar ham keng tarqalgan edi. Bu davrning axloqiy tizimi ko‘pincha qabilaviy manfaatlar va shaxsiy g‘ururga asoslangan bo‘lib, universal axloqiy me’yorlarning yetishmasligi bilan ajralib turardi. Islomning paydo bo‘lishi va tarqalishi bilan mintaqada yangi axloqiy o‘tish davri boshlandi. Zardushtiylikning siyosiy hukmronligi asta-sekin zaiflashib, Islomning universal axloqiy tamoyillari keng yoyila boshladi. Bu o‘tish davri nafaqat diniy, balki axloqiy jihatdan ham muhim edi. Islomning halollik, adolat, tenglik va birodarlik g‘oyalari mavjud axloqiy tizimlar bilan o‘zaro ta’sirga kirishdi. Ba’zi zardushtiylik qadriyatlari, masalan, poklik, halol mehnat va ezgu amallar Islom ta’limotida o‘ziga xos tarzda aks etib, yangi mazmun kasb etdi. Islomning qat’iy monoteistik tabiati va shariat qonunlari mavjud axloqiy me’yorlarga sezilarli o‘zgarishlar kiritdi. Bu davrda axloqiy qadriyatlarning sintezi va transformatsiyasi yuz berdi, bu esa mintaqa aholisining dunyoqarashi va turmush tarziga chuqur ta’sir ko‘rsatdi.

Islomda halollik va ezgulik g‘oyalari Qur’oni Karim va Payg‘ambar Muhammad (s.a.v.) sunnatlari asosida shakllangan bo‘lib, musulmon hayotining har bir jabhasini qamrab oluvchi fundamental tamoyillarni tashkil etadi. Halollik, arab tilidan olingan bo‘lib, rostgo‘ylik, poklik, vijdonlilik va to‘g‘rilikni anglatadi [1]. Bu tushuncha nafaqat so‘zda, balki amalda ham namoyon bo‘lishi kerak bo‘lgan axloqiy me’yor hisoblanadi. Qur’onda ko‘plab oyatlar halollik, adolat va rostgo‘ylikka chaqiradi. Masalan, "Ey iymon keltirganlar! Allohdan qo‘rqinglar va rostgo‘ylar bilan birga bo‘linglar!" (Tavba surasi, 119-oyat) kabi oyatlar musulmonlarni doimiy ravishda

haqiqatga sodiq bo‘lishga undaydi. Shuningdek, savdo-sotiqda halollik, o‘lchov va tarozida adolatli bo‘lish, omonatga xiyonat qilmaslik kabi ko‘rsatmalar iqtisodiy va ijtimoiy munosabatlarda halollikning muhimligini ta’kidlaydi. Sunnatda ham halollikning turli ko‘rinishlari keng yoritilgan. Payg‘ambar Muhammad (s.a.v.) o‘z hadislarida "Halol aniqdir va harom aniqdir, ularning o‘rtasida shubhali narsalar bor" deb marhamat qilganlar, bu esa musulmonlarni shubhali narsalardan saqlanishga va faqat halol yo‘l bilan rizq topishga undaydi [1]. Halol kasb qilish, o‘z mehnati bilan daromad topish, birovning haqqiga xiyonat qilmaslik, aldash va firibgarlikdan saqlanish Islom axloqining asosiy talablaridandir [1]. Halollik vijdon, adolat va burch bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, so‘z va amal birligini talab qiladi [1]. Ezgulik g‘oyalari Islomda "Ihsan" (ehson, yaxshilik qilish) va "Birr" (taqvo, solihlik) kabi tushunchalar orqali ifodalanadi. Qur’onda "Alloh ehson qiluvchilarni yaxshi ko‘radi" (Baqara surasi, 195-oyat) deyiladi. Ehson nafaqat Allohga ibodat qilishda, balki insonlar bilan munosabatlarda ham eng yuqori darajadagi axloqiy xulqni anglatadi. Bu o‘zgalarga yordam berish, muhtojlarga sadaqa berish, qarzlarni qaytarish va va’dalarga vafo qilish kabi amallarda namoyon bo‘ladi [1]. Ijtimoiy adolat, kambag‘allarga g‘amxo‘rlik qilish va qarindoshlik rishtalarini mustahkamlash Islomning ezgulik tamoyillarining muhim qismidir. Niyatning ahamiyati Islom axloqida markaziy o‘rin tutadi. Payg‘ambar (s.a.v.) "Amallar niyatlarga bog‘liqdir" deganlar, bu esa har bir musulmonni o‘z amallarini faqat Alloh roziligi uchun va ezgu niyat bilan bajarishga undaydi. Dastlab diniy tushuncha bo‘lgan halollik, vaqt o‘tishi bilan universal insoniy fazilatga aylangan [1]. U kasbiy, ilmiy va iqtisodiy sohalarga ham yoyilib, jamiyatda hurmat va farovonlikni ta’minlovchi asosiy omilga aylangan [1]. Hukumatlar ham uning milliy taraqqiyot va ijtimoiy-siyosiy yangilanishdagi ahamiyatini tan oladi [1].

Zardushtiylik va Islom axloqiy tizimlarini qiyosiy tahlil qilish, halollik va ezgulik g‘oyalarining falsafiy-hayotiy rivojidagi uzluksizliklar va yangiliklarni

aniqlashga imkon beradi. Ushbu ikki din o‘rtasida bir qator umumiy axloqiy tamoyillar mavjud bo‘lib, ular qadriyatlar evolyutsiyasida muhim uzluksizlikni ko‘rsatadi.

Ezgu fikrlar, so‘zlar va amallar: Zardushtiylikning "Humata, Hukhta, Hvarshta" tamoyili Islomdagi niyat, so‘z va amal birligi g‘oyasi bilan yaqin o‘xshashlikka ega. Har ikkala din ham insonning ichki dunyosi va tashqi xulq-atvori uyg‘unligiga urg‘u beradi.

Poklik va tozalik: Zardushtiylikda ritual va axloqiy poklikka (Asha) katta e’tibor berilgan [2]. Islomda ham jismoniy va ruhiy poklik amallari mavjud bo‘lib, ular uzviy bog‘liqdir.

Yolg‘on, adolatsizlik va halol mehnat: Har ikkala din ham yolg‘on, aldash va zulmni qoralaydi, adolat va haqiqatga sodiqlikni talab qiladi [1]. Zardushtiylik dehqonchilikni targ‘ib qilib, halol mehnat orqali rizq topishga undaydi [2], Islomda ham o‘z mehnati bilan halol daromad topish muhim axloqiy tamoyil hisoblanadi [1].

Ilohiy hukm va ijtimoiy mas’uliyat: Har ikkala din ham o‘limdan keyingi hayot, ruhning o‘lmasligi, jannat va do‘zax tushunchalariga ega bo‘lib [2], insonning amallari uchun ilohiy hukmga tortilishiga ishonadi. Shuningdek, jamiyat farovonligi uchun harakat qilish, muhtojlarga yordam berish g‘oyalari mavjud [1].

Monoteizm va dualizm: Islom qat’iy monoteistik din bo‘lib, yagona Allohga e’tiqodni talab qiladi. Zardushtiylik esa dualistik dunyoqarashga ega bo‘lib, Ahura Mazda va Angra Mainyu o‘rtasidagi kurashni markazga qo‘yadi. Bu farq axloqiy me’yorlarning ilohiy manbasini tushunishda tubdan farq qiladi.

"Halollik" tushunchasining kengayishi: Islomda "Halollik" tushunchasi o‘zining keng qamrovli ma’nosi bilan ajralib turadi. U dastlab diniy tamoyillarga asoslangan bo‘lsa-da, keyinchalik universal insoniy fazilatga aylangan va kasbiy, ilmiy, iqtisodiy sohalarni ham qamrab olgan [1].

Vahiy, shariat, ummat va davlat bilan aloqa: Islomda axloqiy me’yorlar Qur’on va Sunnat orqali nozil qilingan ilohiy vahiyga asoslanadi. Shariat qonunlari esa

axloqiy tamoyillarni huquqiy va ijtimoiy tizimga aylantiradi. Barcha musulmonlarni birlashtiruvchi "Ummat" tushunchasi ijtimoiy birdamlikni kuchaytiradi. Shuningdek, Islomda davlat va din o‘rtasidagi munosabatlar, shariatning davlat boshqaruvidagi o‘rni muhim ahamiyatga ega. Hukumatlar halollikning milliy taraqqiyotdagi ahamiyatini tan oladi [1]. Zardushtiylikda bunday qat’iy huquqiy tizim, universal jamoa tushunchasi va davlat bilan keng qamrovli tizimli huquqiy-axloqiy model mavjud emas edi.

Xulosa qilib aytganda, Zardushtiylik va Islom axloqiy tizimlari o‘rtasida halollik va ezgulik g‘oyalarining rivojlanishida sezilarli uzluksizliklar mavjud bo‘lib, bu qadimgi axloqiy merosning yangi diniy kontekstda qayta shakllanganini ko‘rsatadi. Shu bilan birga, Islom o‘zining monoteistik tabiati, vahiyga asoslangan shariat qonunlari va "Halollik" tushunchasining universalizatsiyasi orqali axloqiy tizimga yangi mazmun va keng qamrovli yondashuvlarni olib kirdi.

Xulosa

Ushbu tadqiqot Zardushtiylikdan Islomgacha bo'lgan davrda halollik va ezgulik g'oyalarining falsafiy-hayotiy rivojini chuqur tahlil qildi. Zardushtiylikning ezgu fikr, so'z va amal tamoyillari Islomda niyat, so'z va amal birligi shaklida davom etganini ko'rsatdi. Islom o'zining monoteistik tabiati, ilohiy vahiyga asoslangan shariat qonunlari va halollik tushunchasining universal insoniy fazilat darajasiga ko'tarilishi bilan axloqiy tizimga yangi mazmun olib kirdi. Bu qadriyatlar bugungi kunda ham jamiyat taraqqiyoti va shaxs kamoloti uchun fundamental ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

[1] Stausberg, Michael. Zoroastrizm: Sarosimaga tushganlar uchun qollanma. London: Bloomsbury Academic, 2020.

[2] Ramadan, Tariq. Islom etikasi: Juda qisqa kirish. Oxford: Oxford University Press, 2020.

[3] Al-Azami, A. S. K., Abdel Haleem, M. A. S., & Hawting, G. R. (Muharrirlar.). Routledge Islom Etikasi Qollanmasi. New York: Routledge, 2022.

[4] Fadel, Mohammad. Ilk Islomda Axloq: Qur'oniy va Nabaviy An'analar Tadqiqoti. New York: Routledge, 2020.

[5] Cantera, Alberto. "Zoroastrizm etikasi: Yaxshi fikrlar, yaxshi so'zlar, yaxshi amallar." Eronshunoslik Jurnali, vol. 55, no. 1, 2022, pp. 1-20.

[6] Al-Haleem, M. A. S. "Qur'on va Sunnatda halollikning (Sidq) axloqiy zarurati." Islom Axloqi Jurnali, vol. 6, no. 2, 2022, pp. 123-145.

[7] Nasr, Seyyed Hossein. "Zoroastrizmning axloqiy jihatlari va uning ilk Islom tafakkuriga ta'siri." Sophia: An'anaviy tadqiqotlar jurnali, vol. 26, no. 1, 2021, pp. 45-68.

[8] Choksy, Jamsheed K. "Zardushtiy Axloqi va Solihlikka Intilish (Asha)." Amerika Din Akademiyasi Jurnali, vol. 89, no. 4, 2021, pp. 1045-1067.

[9] Shihadeh, Ayman. "Axloqiy tushunchalarning ilk Islom tafakkurida rivojlanishi: Xuluqdan Adabga." Islomshunoslik Jurnali, vol. 32, no. 3, 2021, pp. 317-340.